

Mate Kapović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

O jeziku i ideologiji još jednom: odgovor Ranku Matasoviću

Ranko Matasović je u *Suvremenoj lingvistici* 88/2019: 279–284 objavio osvrt na knjigu *Jeziku je svejedno* [JJS] (2019, Sandorf, Zagreb), kojoj sam jedan od autorâ (uz Anđela Starčevića i Daliborku Sarić). Na taj sam osvrt, smatrajući ga zanimljivim i poticajnim, odgovorio u svom tekstu „Osvrt na osvrt: o jezičnoj politici i objektivnosti“ (*Suvremena lingvistika* 91/2021: 103–118) da bi ubrzo nakon toga stigao i Matasovićev odgovor („Ideološki i drugi vrijednosni stavovi o jeziku: odgovor Mati Kapoviću“, *Suvremena lingvistika* 92/2021: 351–354). Ovdje ću kratko odgovoriti na neke od Matasovićevih tvrdnji.¹

Matasović (2021: 351) tvrdi kako sam mu imputirao „mišljenje po kojem je standardni jezik po svojoj gramatičkoj strukturi jasniji od nestandardnih idioma“, što nije njegovo mišljenje. Oko toga se onda možemo složiti, no njegova je prva tvrdnja (2019: 280) u tom smislu doista bila nejasna, što nije najsretnije s obzirom da preskriptivisti (za razliku od Matasovića) često misle da je standardni dijalekt inherentno jasniji od drugih jezičnih varijanata te je ta tobožnja „jasnoća“ frekventan ideologem kojim se brani preskriptivizam (usp. JJS: 79, 84, 196–197). Što se tiče dva smisla u kojima standard po Matasoviću jedino može biti jasniji od nestandardnih varijanata, jedan je od njih trivijalan, a drugi točan samo kontekstualno i uvjetno. U prvom slučaju Matasović (: 351) navodi primjer upotrebe standardnih naziva za ribe u zakonu o ribarstvu. Međutim, nejasno je kakve to veze ima s jezičnim „savjetnicima“ jer se oni ne bave zagovaranjem upotrebe standardnih termina za ribe u zakonima, nego se uglavnom bave progonom trivijalne jezične varijacije i „nepoćudnih“ jezičnih elemenata u općoj komunikaciji. Također, to da se u zakonima upotrebljavaju standardni nazivi za ribe teško da je ikome sporno.² Kao drugi slučaj

¹ Matasović (SL 92/2021: 351) spominje svoj članak „Branič jezika standardnoga“ (*Jezik* 67/2–3/2020: 41–59) na koji da sam trebao odgovoriti. To i jesam učinio u svom članku „O standardnom dijalektu, nacionalizmu i ideologiji“ koji je u vrijeme pisanja ovoga teksta u postupku recenzije.

² Premda je Matasovićev (: 351) primjer pomalo neobičan jer on govori o standardnom nazivu *brancin*, spominjući riječ *lubin* kao jedan od dijalektizama. No u *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* [ERJ] (Novi liber, Zagreb, 2002), u kojem je jedan od urednikâ baš Matasović, riječ *lubin* se ne označava

Matasović (: 352) navodi to da je standard jasniji „jer je socijalno i lokalno neutralan, zajednički govorniku i njegovim slušaocima (ili čitateljima), pa se oni mogu usredotočiti na sadržaj poruke, a ne na njezinu formu“, što je zapravo referenca na Katičića³ (2004: 15–16). To je doista u nekim slučajevima točno, npr. u ograničenu broju formalnih situacija (što priznaje i Matasović), no često i nije – primjerice, u mnogim će neformalnim situacijama strogo standardno *hoćeš li doći* zvučati vrlo usiljeno i neobično umjesto očekivana *oćeš doć, oš doć, buš došel* ili nečega četvrtoga. Utoliko standard nije jasniji čak ni na taj način – on je jasan kao i bilo koja druga varijanta jezika ovisno o konkretnoj jezičnoj situaciji. Isto vrijedi i za Matasovićevu (: 351¹) anegdotalnu tvrdnju da iz iskustva može „posvjedočiti da uporaba standardnoga nazivlja pomaže i na tržnici želite li doista kupiti onu ribu koju ste htjeli pripremiti za ručak“. To stvarno u nekim situacijama može biti točno i nije sporno. Međutim, i to je opet samo situacijski i nikako ne pomaže Matasovićevu argumentu. Primjerice, u Dalmaciji će svakako na pijaci ili pazaru biti bezbolnije tražiti *kapulu* nego *luk* želite li doista iz prve dobiti ono što tražite. Navedimo još dvije anegdote istoga tipa koje pokazuju da je međuregionalna komunikacija katkad kompleksnija od onoga što zagovornici standarda žele predstaviti. Autor je u Vrgorcu u Dalmatinskoj zagori svjedočio situaciji da žena iz kontinentalne Hrvatske na odjelu za meso u dućanu traži *lungić*, što prodavačica nije razumjela i dala joj je neki drugi komad mesa koji je zbunjena mušterija onda i kupila, saznajući tek poslije da je lokalni naziv za dotično meso *svičica* – standard im nije puno pomogao. Pitanje je bi li pomoglo da je mušterija upotrijebila neki drugi naziv, npr. *pisanica*, i koliko sve to ima veze sa standardom, a koliko s praktičnim znanjem o svijetu (tj. u ovom slučaju o vrstima mesa). Drugi primjer je iz Dubrovnika, gdje je sâm autor u slastičarni(ci), automatski, vidjevši naziv *melon* na sladoledu (nazivi su bili samo na engleskom), automatski naručio kuglicu od *dinje*, ne vodeći u brzini računa o tome da *dinja* u Dubrovniku znači ‘lubunica’ (kao i u dijelovima Dalmacije). Prodavačica na to nije reagirala pretpostavivši automatski standardno značenje riječi *dinja* (kako je to kupac automatski upotrijebio jer se to poklapa s njegovom svakodnevnom spontanom jezičnom upotrebom), nego je zbunjeno upitala *jel od crvene dinje?*, nakon čega je autor rekao da ne, shvativši o čemu se radi i pokazavši na dinju (u standardnom smislu), na što je prodavačica zaključila: *a, od pipuna*. Sve u svemu, dok je nedvojbeno točno da u nekim situacijama standard doista može pomoći, to nipošto nije slučaj

kao regionalna (iako se kod nje upućuje na riječ *brancin*), dok se kod riječi *bràncin* ističe odrednica „reg.“ (regionalno). U Zakonu o morskome ribarstvu (https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_06_81_1702.html, pristup 4. 1. 2021.) se ne spominju ni brancin ni lubin, dok se na stranicama Ministarstva poljoprivrede (<https://ribarstvo.mps.hr/default.aspx?id=598>, pristup 5. 1. 2022.) navode obje riječi kao službene. U svakom slučaju, takav primjer teško da je dokaz onoga što Matasović želi pokazati.

³ „Hrvatski jezični standard“, u: Šimunović, Petar (ur.), *Izazovi globalizacije i hrvatski jezični standard*, HAZU, Zagreb: 5–56.

uvijek, niti se može koristiti kao opći argument u korist tradicionalnom pogledu na standard, kako to misli Matasović. Naravno, ove anegdote treba shvatiti u kontekstu realna pogleda na standard i jezičnu komunikaciju općenito, a ne kao tobožnju argumentaciju za to da se u zakonima ili formalnim situacijama ne smije koristiti standard. Standardni dijalekt ima svoju ulogu u suvremenom društvu, no potrebno ju je sagledavati realno i znanstveno, bez idealiziranja, mistificiranja i nepotrebne rigidnosti.

Matasović (: 352) na moju molbu da dà primjer dobrog jezičnog „savjeta“ daje sljedeći primjer: „U hrvatskom standardnom oblik *sa* prijedloga *s* valja upotrebljavati samo ispred riječi koji počinju suglasnicima *s*, *š*, *ž* i ispred zamjenice *mnom*“. Tu je riječ o relativno poznatu formalnom normativnom pravilu, koje se uči u školi i koje se često spominje, premda se u govoru, manje formalnu pisanju i kod govornikâ koji nisu upoznati s formalnim pravilima (s obzirom da je pravilo razmjerno komplicirano za prosječna govornika kojemu jezik nije struka) javlja svašta – obično se varijanta *sa* fakultativno (iako uglavnom ne dosljedno) javlja i u nekim drugim kontekstima (npr. *sa vama* umjesto *s vama*). Sami po sebi ovakvi „savjeti“ nisu problematični ako su formulirani na pravi način, tj. ako govore o tome što je standardno (a ne što je „pravilno“), ako ne osuđuju „nepravilno“ i „pogrešno“ i ako ne padaju u moralnu paniku oko „grešaka“. Oni se u principu svode na prepričavanje gramatike⁴ i relativno poznatih normativnih propisa, koje se lako nađe i na internetu i mnoštvu izvorâ i koje rutinski rješavaju ne samo lektori nego i *spelling checker*, tj. program *Word* (takve „neutralne savjete“ spominjemo i u JjS: 191–192, dakle ne radi se o nekoj novosti). No takva se suhoparna prepričavanja normativnih propisa iz gramatika i pravopisa samo vrlo uvjetno mogu nazvati pravim jezičnim „savjetima“ – takvi su „savjeti“ najrjeđi i, polumetaforički rečeno, ne prodaju knjige. Oni također vrlo često služe tome da kao relativno neutralni „savjeti“, koji nikome nisu sami po sebi sporni, služe kao maska za one druge savjete, koji su često puno problematičniji i s kojima su praktički uvijek pomiješani – npr. o tome da je „nepravilno“ reći *izgasiti televizor* (JjS: 283) ili da se kava ne smije zvati *bonus* jer je to u latinskom muški rod (JjS: 362). Osim toga, antipreskriptivisti bi svakako bili skloniji prihvatiti takve banalne „savjete“ koji se sastoje od relativno neutralna i banalna prepričavanja formalnih normativnih pravila kada bi zastupnici tradicionaln(ij)e normativistike bili skloniji javno ili bar u akademskim tekstovima osuditi bar najgore od jezičnih „savjeta“

⁴ Usp. rečeni propis npr. u tri nasumce izabrane gramatike: str. 57 u Maretijevoj *Gramatici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (Matica hrvatska, Zagreb 1963³), str. 121 u Težak-Babićevu *Pregledu gramatike hrvatskosrpskog jezika za osnovne i druge škole* (Školska knjiga, Zagreb 1971^{IV}) i str. 117 u Raguževoj *Praktičnoj hrvatskoj gramatici* (Medicinska naklada, Zagreb 1997). Matasović (: 352²) tumači da formulacije u standardnim gramatikama često nisu razumljive jer imaju termine kao „navezak“ ili „zubni/nepčani tjesnačnici“ pa su zato takvi „savjeti“ potrebni uz gramatike, no zanimljivo je da nijedna od ovdje nasumce citiranih gramatika nema nijedan od tih termina, nego pravilo formuliraju na jednostavan način kao i Matasović.

kao što su ovi gore navedeni (i to ne samo u recenzijama antipreskriptivističkih djela). U tome se eventualno može, dakle, tražiti neka sloga, srednji put i kompromis. Ako se pak jezično „savjetodavstvo“ generalno ipak brani (premda su „savjeti“ poput *s/sa* svakako u manjini i manje bitni u ukupnoj slici s obzirom na štetnost mnogih drugih „savjeta“ kojima služe kao pokriće), onda je teško ne očekivati sporove. Osim toga, na kraju treba naglasiti da antipreskriptivistički stav nije to da uvijek i svuda treba i službeno dopustiti da se piše „bilo kako“ – pitanje je prije svega odnosa prema jeziku, a ne nužno promjene sadašnje situacije u formalnom (pisanom) standardu.

Matasović je u svom prvom osvrtu (2019: 289) prigovorio na to da ne navodimo precizne podatke o tome koliko govornikâ dosta pati od šizoglosije i ima negativne posljedice od preskriptivizma, na što sam mu odgovorio da bi se to moglo pitati i za njegove stavove o nacionalnom identitetu (Kapović 2021: 110). Matasović se sada (: 353) poziva na ustav kao zamjenu za „objektivno uzorkovanje“ koje je on sâm uveo u raspravu. Tu će dostajati da kažemo da je ustav ipak prije svega politički dokument koji nastaje u određenom političkom trenutku, na koji se nije najsretnije pozivati u akademsko-teorijskim raspravama (znanstveno-teorijska dekonstrukcija fenomena nacionalizma ne može se opovrći argumentom *ad populum*, kao ni pozivanjem na određene trenutno postojeće zakonske ili pravne okvire⁵), te da, osim toga, ja nisam dovodio u pitanje postojanje nacionalnoga identiteta kao takvoga, nego Matasovićeve interpretacije nacionalnoga identiteta povezane s jezikom (primjerice, po pitanju važnosti mogućnosti čitanja starih tekstova i sl.), koje teško da su samorazumljive – to što se netko nacionalno osjeća kao Hrvat ne znači da će mu nužno biti stalo do toga da čita Juditu u izvorniku i da će mu to biti jedan od ključnih argumenata u jezičnoj politici. Ako Matasović može dovoditi u pitanje činjenicu da mnogi govornici hrvatskoga osjećaju strah od jezika⁶ (iako je prvo izdanje JJS rasprodano uz brojne pozitivne reakcije i u javnosti⁷ i privatno, što je teško objasniti ako se knjiga obraća nepostojećoj publici i govori o nečemu što zapravo ne postoji), onda se svakako mogu u pitanje dovesti i njegovi (politički i jezični) stavovi o identitetu. Takvo nijekanje da određeni problem postoji (a šizoglosija tj. strah od jezika svakako postoje) teško da će pridonijeti nekakvom kompromisu između antipreskriptivista i jezikoslovaca sklon(ij)ih tradicionaln(ij)oj normativistici.

⁵ Matasović (: 354) kritizira moje riječi „Kako jednoč reče jedan slavni mislilac, parafraziramo, stvar nije samo u interpretaciji svijeta, poanta je u tome da ga izmijenimo“ jer je to po Matasoviću, „aktivističko pozivanje (...) na autoritete“. No to nije pozivanje na autoritet (dotičnog slavnog mislioca, uostalom, eksplicitno ni spomenuo – što bi bilo malo čudno ako je riječ o pozivanju na autoritet), nego naprosto navođenje maksime s kojom se osobno slažem.

⁶ Potvrda da strah od jezika doista postoji stiže i od najpoznatije hrvatske preskriptivistkinje, Nives Opačić, čiji se jedan članak upravo tako zove: „Strah od jezika“ (u: Diana Stolac, Nada Ivanetić & Pritchard Boris (ur.), *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici*, HDPL, Zagreb–Rijeka: 545–556.

126 ⁷ Reakcije na knjigu su dostupne na <https://anglist.ffzg.unizg.hr/?p=36199>.

Moderna teorija ideologije drži da nema, da citiramo Matasovića (: 353), „vrijednosnih stavova koji nisu ideološki“ (ovakva definicija je zapravo tautološka jer su vrijednosni stavovi po samoj definiciji ideološki), tj. da, govorimo li o jeziku i lingvistici, ne može biti neutralna pogleda na jezična pitanja. To nije nešto što tvrdim samo ja, to je stav praktički svih suvremenih lingvista koji se bave tim pitanjima.⁸ Stoga sam bio pozvao Matasovića da dade primjer kakvog neideološkog stava ako tvrdi da takvi postoje, na što se on pošteno odazvao. Matasović (: 353) tvrdi da postoje dvije vrste vrijednosnih stavova (ovo je čudno rečeno jer, kako rekosmo, vrijednosni stavovi su zapravo jedna vrsta ideoloških stavova): oni koji su doista ideološki i oni koji „proizlaze iz ljudske naravi, koja je rezultat biološke evolucije vrste i samim time velikim dijelom genetski određena“. Na početku, sporna je Matasovićeva definicija ideologije, koju on definira kao skup „vrijednosnih stavova kojima se svjesno ili nesvjesno žele prikriti politički ili ekonomski interesi“. Matasović očito polazi od devetnaestostoljetne (Marxove!) upotrebe riječi ideologija kao „iskrivljenje svijesti“, no ideologija nije nužno negativan pojam (npr. humanistička ideologija), niti mora sadržavati u sebi neko prikrivanje (premda su ideološka polazišta često neizrečena i nereflektirana). Dakako, svaka ideologija nužno ima, svjesno ili nesvjesno, određeni odnos prema materijalno-ekonomskim odnosima u stvarnosti te, svjesno ili nesvjesno te izravno ili neizravno, podržava ili ne podržava *status quo*. Matasović ideologijom, čini se, naziva uglavnom stavove koji mu se ne sviđaju, npr. one koji su, prema njemu, „rezultat trenutne mode u kulturi“ (: 353), za razliku valjda od nacionalizma koji nije trenutna moda nego je vječan, ili rezultat „skrivenih političkih interesa“ (pri čemu valjda misli na ideologije poput „kulturnog marksizma“ koji kasnije spominje). Kao primjer „vrijednosnih stavova koji proizlaze iz ljudske naravi“ navodi sljedeći: „Dobro je učinkovito komunicirati s drugima, pa je stoga svakom civiliziranom društvu potrebno sredstvo učinkovite jezične komunikacije (npr. standardni jezik)“, dodajući da takav „stav proizlazi iz naše urođene kooperativnosti, bez koje kao vrsta ne bismo mogli opstati“. Nije se teško složiti da ljudi kao vrsta imaju urođenu kooperativnost, kao ni s time da je nekakva vrsta komunikacije korisna za kooperativnost, no skok od tako nečega općenitoga do standardnoga dijalekta je popriličan. Čini se poprilično preuzetno i smjelo tvrditi da je stvaranje standardnih dijalekata izravan odraz ljudske naravi, tim više što oni u modernom smislu nastaju tek u 19. stoljeću s modernim nacionalnim državama (uza što ide stvaranje novih nacionalnih identi-

⁸ Npr. Gal, Susan & Irvine, Judith T. 1995, „The Boundaries of Languages and Disciplines: How Ideologies Construct Difference“, *Social Research* 62/4: 967–1001 (str. 995); Blommaert, Jan 1999, „The debate is closed“, u: Blommaert, Jan (ur.), *Language ideological debates*, De Gruyter Mouton, Berlin–Boston: 425–438 (str. 436); Irvine, Judith T. & Gal, Susan 2000, „Language ideology and linguistic differentiation“, u: Kroskrity, Paul V. (ur.), *Regimes of language: Ideologies, politics, and identities*, School of American Research Press, Santa Fe: 35–84 (str. 36); Gal, Susan 2006, „Contradictions of standard languages in Europe: Implications for the study of practices and publics“, *Social Anthropology* 14/2: 163–181 (str. 164); Milroy, James & Milroy, Lesley 2012³, *Authority in Language. Investigating Standard English*, Routledge, London–New York (str. 163).

teta koji se često oblikuju upravo preko novih standardnih dijalekata u svjetlu nestanka ili slabljenja nekih prijašnjih identiteta, uza širenje općega obrazovanja i pismenosti, sagledavanje povijesti u novom nacionalnom ključu, proizvodnju „tradicije“ itd.). Umjesto romantičnoga traženja porijekla jezičnoga normiranja u ljudskoj naravi, logičnije bi bilo gledati ga u okviru razvoja ljudskih društava i ekonomije, čiji je razvoj doveo do potrebe da se stvore moderni standardni dijalekti (npr. u sitnim plemenskim društvima lovaca-sakupljača teško da ima potrebe za jezičnim normiranjem). Također je zanimljivo zapaziti da lijepe Matasovićeve riječi o kooperaciji, s kojima se ovaj autor ne može ne složiti, nekako nisu baš u skladu s njegovim kasnijim (: 354) oštrim riječima o lijevoj ideologiji koja se baš poziva na suradnju i solidarnost. Neutralnim/neideološkim stavom Matasović smatra i sljedeće: „Dobro je kad osoba voli zajednicu u kojoj živi i djeluje, pa i onu koja nadilazi biološku obitelj“, te dodaje da se takav stav „kolokvijalno naziva i domoljubljem“ te da „proizlazi iz naše urođene potrebe za stvaranjem širokih socijalnih mreža i osjećaja pripadanja kolektivnom identitetu koji nam pruža (između ostaloga) emotivnu stabilnost u zajednici“. S time da ljudi kao bića též određeni zajednicama (kao što i mnoge životinje žive u čoporima, krdima, stadima itd.) se nije teško složiti, kao ni s time da ljudi općenito imaju potrebe imati određene identitete. Međutim, još jednom, korak od priznavanja tako nečega do „domoljublja“ tj. nacionalizma (što je tehnički termin koji ne treba smatrati nužno negativnim⁹) je vrlo velik. Kao prvo, ono što nazivamo obitelji nije uvijek i svuda, kako nas uči antropologija, isto – čak su i u Hrvatskoj seoske obitelji prije stotinjak godina izgledale drugačije nego suvremene, gradske. Kao drugo, zajednica koja nadilazi obitelj nije samo nacionalna, nego može biti i kvartovska, seoska/gradska, regionalna, kontinentalna (npr. evropska ili afrička), kulturalna (npr. zapadna, islamska, tradicionalna afrička...), a u krajnjoj mjeri može obuhvaćati i čitav ljudski rod. Svakako je pretjerano tvrditi ono što Matasović govori, a to je da su nacionalizam (koji također nastaje jako kasno, u 19. stoljeću), i nacionalni standardni dijalekt (i to tradicionalnog tipa kakav Matasović preferira), izraz nekakve ljudske prirode i da time tobože nadilaze svoju ideološkičnost. Doista se može prihvatiti da su ljudi društvena bića, ali i mala plemena lovaca-sakupljača su zajednice, kao i kibuci ili konfederacije etnički raznolikih i višejezičnih ratnika-stočara (kao npr. povijesni Huni). Moderne nacije postoje tek mali djelić ljudske povijesti i ne postoje u vakuumu, nego supostoje s brojnim drugim identitetima – vjerskima, klasnima, porodičnima, regionalnima, lokalnima, svjetonazorskim, sportskim, muzičkim itd. Netko se, primjerice, može identificirati s razredom u koji ide u školi, s fakultetom koji je završio, s poslom kojim se bavi, prema porijeklu itd., a svatko od nas nosi brojne osobne identitete, od kojih su nam

⁹ Npr. nacionalizmom možemo zvati i narodnooslobodilačke borbe protiv neželjene strane okupacije ili borbu određene zajednice za upotrebu svoga jezika (primjerice Kurdi u Turskoj ili Hrvati u Habsburškoj Monarhiji), što dolje potpisani autor nikako ne bi proglasio nečim negativnim.

neki više a neki manje bitni, pri čemu i njihova politička uloga može biti ili zanemarljiva ili znatna, ovisno o konkretnoj situaciji i društvenim okolnostima. Nije, kako rekosmo, nerazumno tvrditi da je nekakva potreba za pripadanjem na neki način urođena ljudima kao bićima, no takvi identiteti mogu biti najrazličitije vrste, oni ovisе o složenim okolnostima u kojima se nalazimo i povijesno su promjenjivi. Nacionalizam jest zadnjih 200-tinjak godina izrazito bitan politički fenomen, no nema nikakve garancije da će to uvijek tako biti, niti je ispravno na sadašnjost gledati kao na kraj povijesti. Formiranje nacionalnih identiteta se može jasno pratiti kroz povijest, čak i u moderno doba – npr. moderni bošnjački identitet u BiH koji se do kraja formirao tek nakon raspada Jugoslavije ili moderni crnogorski identitet koji je još uvijek u znatnom previranju (primjerice, u Crnoj Gori nisu rijetki slučajevi da je jedan brat Crnogorac a drugi Srbin, a nacionalno je izjašnjavanje na kompleksan način povezano s čitavim nizom ideološko-političkih podjela). Znanstveno se može jasno objašnjavati kako se različiti nacionalizmi razvijaju, kao i nacionalni standardni dijalekti koji u tom razvoju nerijetko igraju bitnu ulogu, i nije uvjerljivo ustrajavati na romantičnim tvrdnjama o ljudskoj prirodi i takvim mistifikacijama o njihovu nastanku te još, k tome, takve identitete smatrati nekako neideološkima. Matasović je također akter u ideološkim raspravama i zagovara ideje (i u ovakvim akademskim raspravama i u javnosti) koje smatra ispravnima te samim time i sudjeluje, koliko to već pojedinac može, i u oblikovanju modernog hrvatskog nacionalnog identiteta. Upravo se kroz rasprave kao što je ova naša može vidjeti kako nacionalni identitet nije ništa biološki zadano (inače bismo se svi valjda slagali o tome), nego nešto što se oblikuje politički iz interakcije različitih aktera. Isto tako su razne ideologije nastajale npr. u 19. stoljeću djelovanjima različitih aktera i društvenih skupina i slojeva (npr. nacionalizam kao jedna od ideologija građanske klase ili socijalizam kao ideologija radničke klase) na različitim razinama – ne spontano iz ljudske prirode, nego iz povijesno-društvenih okolnosti, u velikim društvenim promjenama i uz slabljenje i/ili nestajanje dotadašnjih identiteta. To da je određena želja za pripadnošću široj zajednici „antropološka konstanta“ i da takve zajednice mogu imati „svoj jezik“ ne mora uopće biti sporno (iako je, s druge strane, zanimljivo da se mnogi narodi/plemena često izvorno nazivaju samo „ljudi“ ili sl. i nemaju pravoga imena za svoj jezik), no iz toga nikako ne proizlazi, kao što kaže Matasović (: 354), da imamo razloga vjerovati da npr. nacionalizam „nije rezultat nametnute ideologije koja odražava trenutne odnose moći u društvu“. Nacionalizam, naravno, ne mora biti samo to (neki aspekti nacionalizma, npr. borba za upotrebu vlastitog jezika ili svoje običaje, bez sumnje mogu biti pozitivni – bar iz perspektive dolje potpisanog autora), no itekako imamo razloga vjerovati da se nacionalizam, kao i neke druge ideologije, može u nekim povijesnim okolnostima koristiti i kao sredstvo održavanja trenutnih odnosa moći u društvu (a što je u interesu određenim društvenim skupinama, npr. onima u čijim je rukama koncentrirana većina društvenog bogatstva ili onima koji su na poziciji relativne moći u trenutnim okolnostima), kao što u drugim povije-

snim/društvenim okolnostima može igrati i drugačiju ulogu (npr. kurdski je suvremeni nacionalizam u sjevernoj Siriji povezan, recimo, s borbom za ženska i manjinska prava, egalitarnije društvo itd.). Analiza nacionalizma, kao i drugih ideologija, nije crno-bijela, niti jē se može promatrati jednoznačno i vankontekstualno na romantičarski način. Matasović na kraju (: 354) zaključuje „da je teret dokaza na Kapoviću i njegovim istomišljenicima upravo zbog radikalnosti njihove hipoteze“. No nije jasno o kojim to radikalnim hipotezama govori. Ja zastupam zapravo *mainstream* stavove moderne (socio)lingvistike. Na Matasoviću je da dokaže da nacionalizam nije ideoloģičan nego neutralan i proizlazi iz ljudske prirode, ako to doista misli Dapače, bilo bi dobro da tako nešto objavi i u kakvom članku na engleskom – šteta bi bila da tako smjela tvrdnja ostane zabilježena samo u osvrtu na osvrt na osvrt.

Matasović (: 354) prigovara što sve, pa i svoje, stavove nazivam ideološkim a te što tvrdim da su moji stavovi progresivni, dodajući da „ako su svi vrijednosni stavovi o jeziku određeni ideologijom, (...) onda zapravo nemamo o čemu razgovarati (odakle vama pravo da tvrdite da je vaša ideologija bolja od moje?)“. Moram priznati da ne shvaćam ideju da nešto mora biti neideološko da bi bilo dobro (osim ako se polazi od zastarjele i preuske definicije ideologije kao „iskrivljene svijesti“) ili da je nemoguće raspravljati o dvjema ideološkim idejama – zašto bi npr. bilo nemoguće raspravljati (ideološki) o vegetarijanstvu ili o socijaldemokraciji? I zar Matasović doista misli da su osobne i društvene ideologije nepromjenjive? Zar nismo i u našem dobu u svojoj zemlji vidjeli ogromne ideološke promjene? I naravno da svatko ima pravo tvrditi da je određena ideologija bolja od neke druge, da neka ideologija nema smisla i to pokušati obrazlagati određenim činjenicama (kao što to i činimo u ovakvim raspravama). Što se tiče činjenice da se Matasoviću ne sviđa što svoje stavove smatram progresivnima, tu treba reći sljedeće. Ono za što se ja zalažem (npr. društvena i jezična egalitarnost, solidarnost, društvena i jezična tolerancija itd.) su doista stavovi koji se uobičajeno nazivaju progresivnima tj. naprednima. Ako u društvu ili jeziku nedostaje tolerancije, a netko se zalaže za više tolerancije, jasno je da se to, dakako ideološki, može nazivati progresivnim. S druge strane, progresivno je također i uobičajeni politički termin – koji obično stoji u opreci prema konzervativnom – još tamo negdje od 1789. Matasoviću se takva politička terminologija ne mora sviđati, no ona je takva kakva jest. Osim toga, doista je čudno da netko stalno poziva na tradiciju (i „tradiciju“), na starinski pristup normativistici, na mogućnost čitanja stare književnosti kao nešto što je ključno u suvremenoj jezičnoj politici ili da iznosi, kao Matasović na kraju svoga osvrta (: 354), negativno mišljenje o promjenama u društvu općenito, a da onda negoduje što se takve stavove ne naziva progresivnima (Matasović, uostalom, ni ne krije da je konzervativac, a konzervativnost je jednostavno obrnuti politički pol od progresivnosti). Riječi imaju značenje, a politički termini ipak ne nastaju nasumce (premda su, dakako, nužno i performativni).

Matasović na kraju (: 354) zaključuje da nam iskustvo „pokazuje koliko je pogrešno vjerovati da je svaka promjena u društvu, jeziku i kulturi – *a priori* dobra“. Ovo je, dakako, posve iskarikirano i netočno tumačenje progresivne ideologije. Promjene svakako nisu *a priori* dobre – dobre promjene su one koje mijenjaju društvo, odnos prema jeziku i kulturi na bolje. Primjerice, stav je ovoga autora da su promjene koje nas vode prema tolerantnijem, egalitarnijem, demokraciji i ravnopravnijem društvu, kulturi i jeziku dobre – naravno, netko drugi se ima pravo s tim ne složiti, kao što se možemo (ideološki) ne slagati oko toga što je uopće dobro ili bolje (npr. ima nekih koji misle i da žene ne trebaju imati nikakva prava, onih koji bi zabranjivali neke jezike i onih koji su za teokraciju) ili koja je prava taktika da dođemo do boljeg društva. Matasović (: 354) misli da će „svakomu tko misli da su ispravni samo ‘progresivni’ vrijednosni stavovi koji pozivaju na promjene odnosa u društvu bit [će] teško odgovoriti na jednostavno pitanje: zašto?“. No to uopće nije teško. Društvo, a time onda i društveni odnos prema jeziku, danas ima mnogo negativnosti, neke od kojih smo ovdje i spomenuli (npr. šizoglosija ili preskriptivističko maltretiranje govornikâ neznanstvenim i štetnim jezičnim „savjetima“) – a ako nešto ocijenimo da je loše i negativno, dakako da to trebamo pokušati i promijeniti. A to da svatko vjeruje da su upravo njegovi stavovi ispravni je valjda samorazumljivo. Odgovornost i dužnost svih članova društva, pa onda i lingvistâ, premda se u svojim ocjenama situacije možemo razlikovati, jest da damo bar svoj mali obol tome da društvo (a u okviru njega i odnos prema jeziku) učinimo makar malo boljim. Ovaj autor drži, možda naivno, da su i ovakve rasprave, unatoč neslaganjima, bar mali pomak u pravom smjeru.

Adresa autora:

Mate Kapović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

HR – 10 000 Zagreb, Ivana Lučića 3

mkapovic@ffzg.hr